مجله‌ی بررسی‌های آمار رسمی ایران
سال ۳۵، شماره‌ی ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳، صص ۳۲۵ –۳۴۳

بررسی عوامل مؤثر بر توسعه‌ی اقتصاد روستایی

بنفشه نجفی *، مهنوش صالحی و محدثه غفاری

مرکز آمار ایران

چکیده. اقتصاد روستا تمام فعالیت‌هایی است که در حوزه‌ی روستا انجام می‌شود. از آنجاکه شاخص‌های توسعه عمده‌ترین معیار برای هدف‌گذاری، برنامه‌ریزی و ارزشیابی طرح‌های توسعه روستایی به شمار می‌آیند و با بهره‌گیری از این معیارها می‌توان میزان پیشرفت و یا تأثیر طرح‌ها و پروژه‌های توسعه روستایی را در رسیدن به اهداف ارزیابی نمود، یکی از مهم‌ترین اهداف توسعه می‌باشند. هدف کلی این مقاله، بررسی عوامل اقتصادی و اجتماعی روستایی کشور برای ارزیابی توسعه اقتصاد روستایی است که بر اساس اطلاعات در دسترس، روند شاخص‌های جمعیتی، اشتغال، بهداشت، امید به زندگی و... همچنین سهم ارزش‌افزوده جامعه روستایی سنجش می‌شوند.

واژگان کلیدی: توسعه روستایی، اقتصاد روستا، عوامل اقتصادی و اجتماعی روستا.

۱- مقدمه

روابط روستا عمدتاً یک واحد طبیعی همگن اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است که از یک مرکز جمعیت، محل کار و سکونت (اعم از متمرکز پیوسته و یا پراکنده) با حوزه و قلمرو معین ثبتی و یا عرفی تشکیل می‌شود و اکثریت ساکنان شاغل آن به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به یکی از فعالیت‌های اصلی زراعی، باغداری، دامداری، صیادی، صنایع روستایی و یا ترکیبی از این فعالیت‌ها اشتغال دارند و از آن ارتزاق می‌نمایند و پیوند فرهنگی و اجتماعی عمیق مابین جامعه آن برقرار است و در عرف به‌عنوان آبادی، دهکده، قریه و نهایتاً روستا یا ده نامیده می‌شوند.

---

* نویسنده‌ی عهده‌دار مکاتبات
دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳، پذیرش: ۱۴۰۴/۹/۱۶.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

از چند سده اخیر و با رشد پرشتاب صنعت و فناوری در جهان، عقب‌ماندگی مناطق روستایی بیشتر عیان گردیده است. از آنجایی عموماً روستاییان نسبت به شهرنشینان دارای درآمد کمتری هستند و از خدمات اجتماعی ناچیزی برخوردار هستند، اقشار روستایی فقیرتر و آسیب‌پذیرتر شده که بعضاً منجر به مهاجرت آنان به سمت شهرها نیز می‌شود. از مهم‌ترین علل آن نیز پراکندگی جغرافیایی روستاها، نبود صرفه اقتصادی برای ارائه خدمات اجتماعی، حرفه‌ای و تخصصی نبودن کار کشاورزی (کم بودن بهره‌وری)، محدودیت منابع ارضی (در مقابل رشد جمعیت) و عدم مدیریت صحیح مسئولان بوده است. به همین جهت برای رفع فقر شدید مناطق روستایی، ارتقای سطح کیفیت زندگی روستاییان، ایجاد اشتغال و افزایش بهره‌وری آنان «توسعه روستایی» شکل گرفت. برنامه‌های توسعه روستایی، جزئی از برنامه‌های توسعه هر کشور محسوب می‌شوند که برای دگرگون‌سازی ساخت اجتماعی-اقتصادی جامعه روستایی بکار می‌روند. کشورها و مناطق مختلف جهان، متناسب با شرایط و اولویت‌ها، رویکردها و استراتژی‌های توسعه روستایی متفاوتی را در پیش‌گرفته‌اند.

طبق تعریف، توسعه پایدار روستایی[1] عبارت است از توسعه و بهبود کیفیت زندگی روستایی از طریق افزایش ظرفیت‌هایی که موجب ارتقا مشارکت اجتماعی، سلامت، آموزش، امنیت غذایی، حفاظت از محیط‌زیست و رشد اقتصادی پایدار و کاهش فقر و حفظ حقوق نسل‌های آینده خواهد شد.

لذا هرگونه مطالعه و پژوهش در حوزه اقتصاد روستایی بااهمیت و ارزشمند است. در این مقاله ابتدا پس از تشریح اهمیت اقتصاد حوزه روستایی، تقسیمات کشوری معرفی‌شده و ابعاد اقتصادی و اجتماعی روستایی برای تشریح اقتصاد روستایی، مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌گیرند.

۲- اقتصاد روستا[2]

اقتصاد روستایی شاخه‌ای از اقتصاد و شامل سلسله فعالیت‌های اقتصادی است که در حوزه‌ی روستایی انجام می‌شود. علم اقتصاد در جوامع روستایی را می‌توان به مفهوم کلی، تدبیر اندیشی در متعادل کردن هزینه و درامد، متوازن کردن عرضه و تقاضا، بهینه کردن ترکیب بهره‌برداری از منابع محدود و نامحدود بیان کرد. اغلب روستاها از گذشته، محل

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

تولید محصولات کشاورزی بوده‌اند، لذا به علت وجوه مشترک بین اقتصاد روستایی و اقتصاد کشاورزی، گاهی این دو واژه به‌جای یکدیگر به‌کاربرده شده‌اند. حال‌آنکه دو مفهوم کاملاً متمایز هستند. لازم به ذکر است اقتصاد روستایی عمدتاً با اقتصاد کشاورزی عجین و وابستگی متقابل دارد و خود جزئی از اقتصاد ملی است و هرگونه تغییر در اقتصاد ملی باعث تغییر در اقتصاد روستایی خواهد شد.

اقتصاد روستایی با مسائل فرد فرد روستاییان سرکار دارد اما اقتصاد کشاورزی به مشکلات یک کشور یا یک واحد کشاورزی به‌صورت کلی رسیدگی می‌کند و صرفاً شامل فعالیت‌های اقتصادی وابسته به بخش کشاورزی یعنی زراعت، باغداری، مرغداری، دامداری و تولید سایر محصولات است. اقتصاد روستایی مفهومی بسیار وسیع‌تر از اقتصاد کشاورزی دارد و شامل مبانی اقتصاد خانوار روستایی اعم از صنعتی، زراعی و غیره است. به بیانی دیگر اقتصاد روستایی علمی است مرتبط با عوامل مختلف طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، مالی و تجاری، که در یک واحد روستایی مؤثر است و تمامی فعالیت‌های اقتصادی که در حوزه‌ی روستایی انجام می‌شود، اعم از کشاورزی و یا غیر کشاورزی نظیر فعالیت‌های استخراج معادن، صنعت، ساختمان، بازرگانی (عمده‌فروشی و خرده‌فروشی)، تعمیر وسایل نقلیه و کالاهای شخصی و خانگی، هتل‌داری، رستوران‌داری، حمل‌ونقل و فعالیت‌هایی که توسط دولت در این حوزه انجام می‌شود مانند اداره عمومی، دفاعی و انتظامی و یا تولید خدماتی همچون آموزش، بهداشت و درمان، دامپزشکی و یا سایر فعالیت‌ها مانند فعالیت‌های کسب‌وکار و واسطه‌گری‌های مالی و خدمات مذهبی فرهنگی و تفریحی‌ورزشی و خدمات عمومی و شخصی را در بر می‌گیرد.

اقتصاد حوزه روستایی یکی از منابع تأمین اقتصاد در تحقق توسعه‌ی پایدار است. آگاهی از ابعاد حوزه‌های مرتبط با اقتصاد روستا اعم از مستقیم و غیرمستقیم، ارزش اقتصادی فعالیت‌های متنوع آن، به‌ویژه در حوزه کشاورزی، صنایع‌دستی، بومی و پتانسیل‌های موجود اقتصادی در این مناطق و نقش روستاها در تولید و تأمین معیشت غذایی کشور و تأمین بخش عمده‌ای از کالاهای راهبردی و در نهایت نقش آن در کمک به محیط‌زیست و تحقق هدف والای توسعه‌ی پایدار است که می‌توان اقتصاد روستا را به‌عنوان بخشی بزرگ و راهبردی در نظام اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی کشور دانست. نادیده پنداشتن این بخش مهم از اقتصاد درواقع از دست دادن قریب نیمی از فرصت‌های مهم اقتصادی و اجتماعی و از همه مهم‌تر جغرافیایی کشور است. ازاین‌رو برای شناخت هر چه بیشتر

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

پتانسیل‌های اقتصاد روستا، بررسی و شناخت مسائل و چالش‌های مهم اقتصادی و اجتماعی آن، برنامه‌ریزی‌های دقیق و سیاست‌گذاری‌های مناسب برای این بخش از اقتصاد ضرورت دارد.

در ایران به دلیل تنوع شرایط جغرافیایی و آب و هوایی و همچنین تفاوت در قابلیت‌ها و توان‌های محیطی، فعالیت اقتصادی روستاها یکسان نبوده و غالباً خصوصیات اقتصادی و اجتماعی روستاهای هر استان نسبت به استان دیگر متفاوت است. از اینرو ابتدا وضعیت جغرافیایی و تقسیمات کشور بررسی می‌گردد.

۲-۱- تقسیمات کشوری ایران

کشور ایران به چندین استان و هر استان به چند شهرستان و هر شهرستان به تعدادی بخش و هر بخش به چند دهستان و هر دهستان به چندین آبادی تقسیم می‌شود، بر اساس آخرین تقسیمات کشوری تا پایان آبان ماه ۱۴۰۰، تقسیمات کشوری عبارت است از۳۱ استان، ۴۶۹ شهرستان، ۱۱۵۷ بخش، ۱۴۲۴ شهر، ۲۷۱۹ دهستان.

طبق تعریف، استان واحدی از تقسیمات کشوری است با محدوده جغرافیایی معین که از به هم پیوستن چند شهرستان هم‌جوار تشکیل‌شده است. شهرستان، واحدی از تقسیمات کشوری با محدوده جغرافیایی معین است که از به هم به هم پیوستن چند بخش هم‌جوار که ازنظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی واحد متناسب و همگنی را به وجود آورده‌اند، تشکیل‌شده است.

بخش، واحدی از تقسیمات کشوری با محدوده جغرافیایی معین است که از به هم پیوستن چند دهستان هم‌جوار مشتمل بر چندین مزرعه، مکان، روستا و احیاناً شهر، که ازنظر عوامل طبیعی و اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی، واحد همگنی را به وجود آورده‌اند، تشکیل‌شده است. شهر (نقطه شهری)، هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای شهرداری باشد. دهستان، کوچک‌ترین واحد تقسیمات کشوری یا محدوده جغرافیایی معین است که از به هم پیوستن چند روستا، مکان و مزرعه هم‌جوار تشکیل می‌شود و ازلحاظ محیط طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی همگن بوده و امکان خدمات‌رسانی و برنامه‌ریزی در سیستم و شبکه‌ای واحد را فراهم می‌نماید. آبادی محدوده‌ای است واقع دریک دهستان، با حدود ثبتی یا عرفی مستقل و خارج از محدوده

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

شـهرها یـا آبادی دیگر که به دلیل وجـود فعالیـت انسـان در تمـام یـا بخشـی از آن، قابل‌تشـخیص و معمـولاً دارای نـام خاصی است. آبادی یک نقطه جغرافیایی محسوب می‌شـود و شامل اراضی کشاورزی و یا غیـر کشـاورزی و اماکن محل فعالیت یا سکونت انسان است. آبادی ممکن است یک ده، یک مزرعه، یک مکان، یک معدن و امثال آن باشد.

از مؤلفه‌های مهم و تأثیرگذار در اقتصاد روستایی، میزان روستانشینی، وضـعیت و کیفیـت جمیعت روستایی و در کنار آن تحولات اقتصادی، وضعیت اشتغال در روستاها و تحولات آن اسـت کـه بـر یکـدیگر اثـرات متقابـل نیـز دارنـد. عوامـل متعـددی می‌توانـد میـزان روستانشینی و به عبارتی مهاجرت روستاییان به شهر تارا تحـت تـأثیر قـرار دهـد برخـی از این عوامل عبارت‌اند از ۱-عدم توازن اقتصاد روستایی و شـهری یـا همـان تفـاوت سـطح درامد خانوارهای روستایی نسبت به خانوارهای شهری ۲-عـدم برخـورداری از امکانـات و تسـهیلات مشـابه خانوارهـای شـهری در خانوارهـای روسـتایی ۳-تفـاوت سـطح و میـزان متغیرهای اقتصادی همچون تولید، اشتغال، بیکاری در روستا و شهر کـه خـود تحـت تـأثیر دلایل همچون عدم جذب فارغ‌التحصیلان دوره‌های آموزش عالی (سـطوح دانشـگاهی) در اقتصاد روستایی است.

در یک دسته‌بندی کلی‌تر عـواملی کـه روی اقتصـاد روسـتا بـه طـور مسـتقیم و غیـر مسـتیم تأثیرات متقابل دارد بـه دو بخـش عوامـل اقتصـادی و عوامـل اجتمـاعی تقسـیم می‌شـود. به‌منظور بررسی اقتصاد روستایی در ایران، هر یک از این عوامل موردبررسی قرار می‌گیرد.

۲-۲- عوامل اقتصادی

۲-۲-۱- هزینه و درامد خانوار روستایی

بررسی روند هزینه خانوار از سال ۱۳۹۰تا ۱۴۰۱

بـا بررسـی طـرح هزینـه و درامـد خانوارهـای روسـتایی مشـاهده می‌گـردد، از سـال ۱۳۹۰ هزینه‌های خانوار روستایی رشد ملایمی داشـته اسـت ولـی در دوسـال اخیـر بـه دلیـل تـورم فراگیر در کشور، هزینه‌ها رشـد چشـمگیری داشـته‌اند بـه طـوری کـه میانگین هزینـه‌ی یـک خانوار روستایی در سال ۱۴۰۱ برابر با ۷۸۸۵۹۴ هزار ریال است که ۵۱/۹ درصد نسبت به سال گذشته افزایش داشته است.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

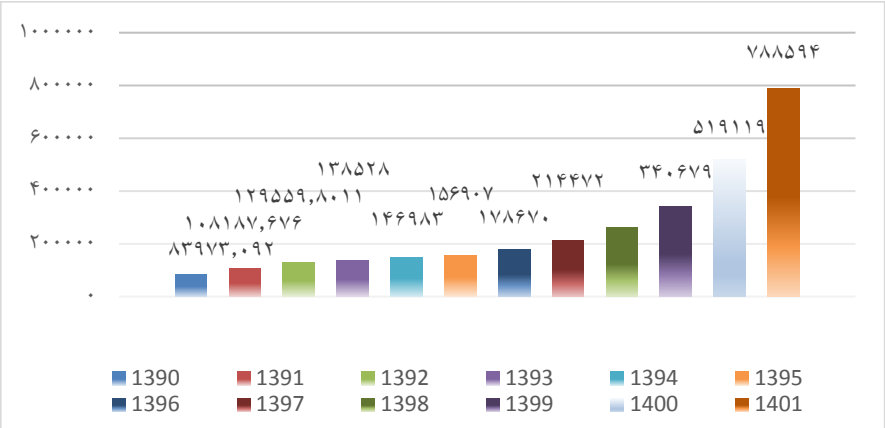

شکل ۱- میانگین هزینه یک خانوار روستایی کشور(هزار ریال) [۱۰]

بررسی سبد هزینه‌های سالانه یک خانوار روستایی نشان می‌دهد، هزینه‌های خوراکی و دخانی با ۴۲ درصد بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است و پس از آن مسکن، سوخت و روشنایی قرار دارد. کمترین آن با ۱ درصد سهم متعلق به تفریحات و سرگرمی‌ها و خدمات فرهنگی است.

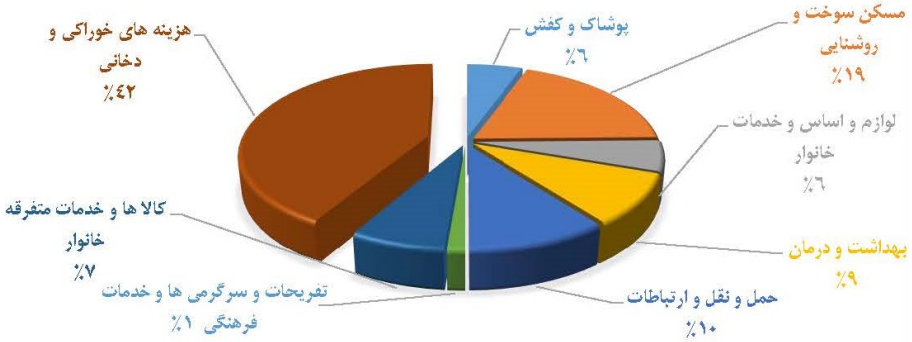

شکل ۲- ترکیب انواع هزینه‌های سالانه یک خانوار روستایی سال ۱۴۰۱ [۷]

همچنین در بررسی سبد خوراکی‌های یک خانوار روستایی مشاهده می‌شود، بیشترین سهم مربوط به هزینه‌های خوراکی به ترتیب به گوشت با ۲۱ درصد و آرد، رشته، غلات، نان و

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

فراورده‌های آن با ۲۰ درصد سهم تعلق دارد و کم‌ترین سهم مربوط به نوشابه‌ها، غذاهای آماده و دخانی‌ها با ۵ درصد است.

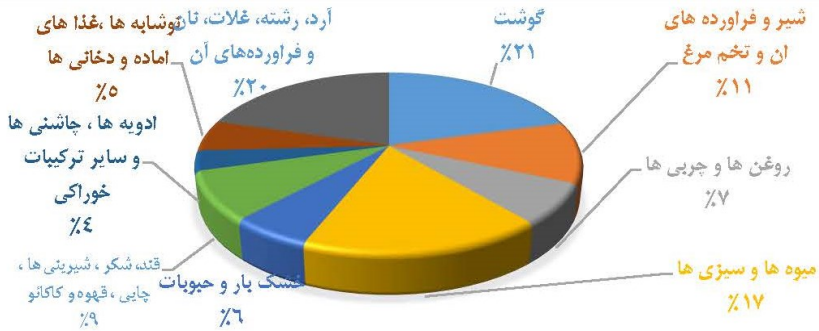

شکل ۳- ترکیب هزینه‌های خوراکی و دخانی [۷]

بررسی روند درآمد خانوار از سال ۱۳۹۰تا ۱۴۰۱

درآمد خانوار عبارت است از وجوه و ارزش پولی کالاها و خدماتی که در برابر کار انجام‌شده یا سرمایه به کار افتاده و یا از طریق منابع دیگر (حقوق بازنشستگی، درامد حاصل از دارایی، دریافتی‌های انتقالی و نظایر آن) به هریک از اعضای خانوار تعلق گرفته باشد. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از طرح هزینه و درآمد خانوار، متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی ۳۸۳،۹۸۶ هزار ریال بوده است که نسبت به سال قبل، ۵۴/۸ درصد افزایش داشته است.

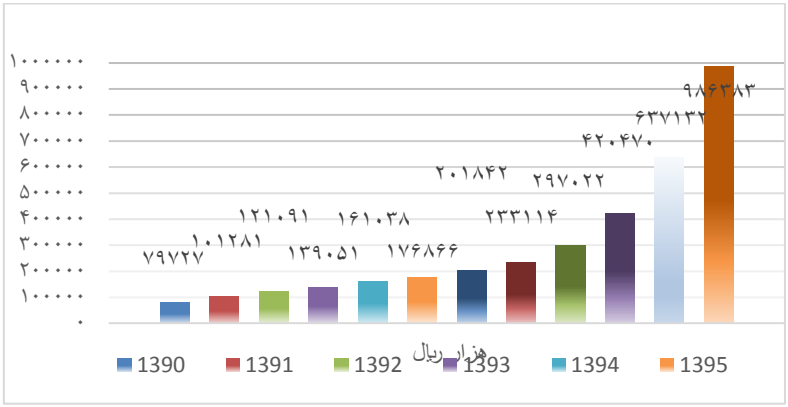

شکل ۴- میانگین درآمد یک خانوار روستایی(هزار ریال) [۱۰]

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

۲-۲-۲- انواع درامد های یک خانوار روستایی

درامد خانوار از سه بخش درامد حاصل از مشاغل مزد و حقـــــــوق‌بگیری، مشاغل آزاد کشاورزی و غیر کشاورزی و مشاغل غیر شغلی (سایر) تشکیل‌شده است. درامدهای غیر شغلی خانوار، که بیشترین سهم درامدی خانوارهای روستایی را در بر می‌گیرد، خود از چندین منبع، شامل حقوق بازنشستگی، برآورد اجاره‌بهای مسکن شخصی، یارانه و سایر منابع نظیر درامد حاصل از اجاره محل کسب، ملک و زمین درامد حاصل از سود سپرده، دریافتی از بیمه و کمک‌هزینه‌های تحصیلی و ... تشکیل‌شده است. شکل ۵ ترکیب درامد خانوار روستایی را نشان می‌دهد. همانگونه که مشاهده می‌شود بیشترین درامد خانوارهای روستایی از محل مشاغل غیر شغلی است.

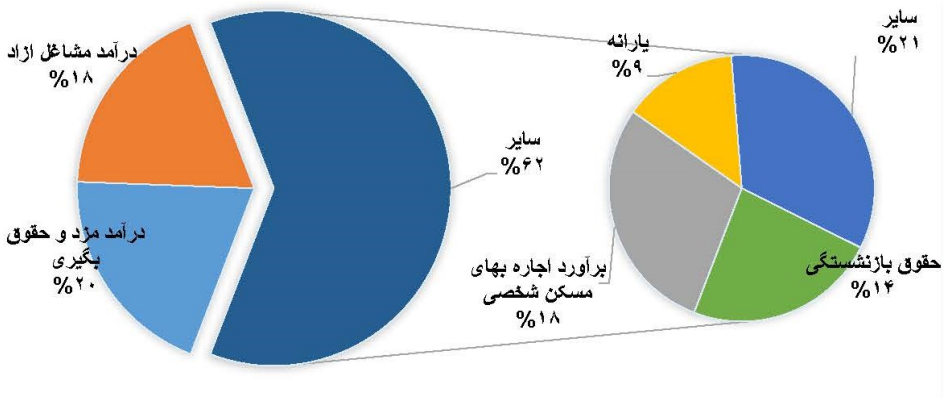

شکل ۵- ترکیب درآمد کل سالانه یک خانوار روستایی سال ۱۴۰۱ [۷]

۲-۲-۳- رشته فعالیت‌های اقتصادی

سهم ارزش‌افزوده بخش‌های اقتصاد روستایی به قیمت جاری

ارزش‌افـــزوده، ارزش اضافی ایجادشـــده در جریان تولید است، تفاوت بین ارزش ستانده و مصرف واسطه در هر فعالیت اقتصادی را ارزش‌افـــزوده ناخالص می‌گوینـــد. پس از کسر مصرف سرمایه ثابت از ارزش‌افـــزوده ناخالص[۳]، ارزش‌افـــزوده خالص به دست می‌آیـــد.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

ارزش‌افـــزوده ناخالص ارزشی را نشان می‌دهـــد که یک تولیدکننـــده به کالاها و خدماتی می‌افزاید که در فرآیند تولید خروجی خود خریداری می‌کند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد سهم ارزش‌افزوده بخش روستایی نسبت به‌کل کشور از ۲۶/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۲۷/۴۹ درصد در سال ۱۳۹۸ رسیده است. همچنین فعالیت‌های کشاورزی در روستا حدود ۸۸ درصد از ارزش‌افزوده کل کشور در سال ۱۳۹۸ را خود اختصاص داده است.

طی سال‌های ۹۰ تا ۹۸ کمترین سهم با کمترین میزان تغییرات مربوط به بخش ساختمان و بیشترین سهم مربوط به بخش صنعت که شامل معدن و تأمین آب و برق و گاز طبیعی است، بوده است. به‌طوری‌که طبق محاسبات صورت گرفته در سال ۱۳۹۸، ۲۹/۹ درصد از سهم ارزش‌افزوده رشته فعالیت‌های روستایی به بخش کشاورزی، ۵۰/۵۵ درصد به بخش صنعت، معدن، آب و برق و گاز، ۰/۹۴ درصد به ساختمان و ۱۸/۶ درصد به بخش خدمات اختصاص دارد.

در سال ۱۳۹۲ ارزش افزوده بخش صنعت کاهش و بخش خدمات که شامل عمده‌فروشی، خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه و کالاها، هتل و رستوران، حمل‌ونقل، انبارداری، ارتباطات واسطه‌گری‌های مالی، مستغلات کرایه و خدمات کسب‌وکار اداره امور عمومی دفاع و تأمین اجتماعی، آموزش،بهداشت و مددکاری اجتماعی، سایر خدمات عمومی و اجتماعی شخصی و خانگی است، افزایش چشم‌گیری داشته است. بر اساس شکل ۶ مشاهده می‌شود، بخش صنعت در سال‌های موردبررسی به دلیل وجود رکود تورمی از وضعیت مطلوبی برخوردار نبوده است، به‌گونه‌ای که تداوم روند نزولی نرخ رشد این بخش که از سال ۱۳۹۰ شروع شد، در سال ۱۳۹۲ شدت یافت. همچنین بی‌ثباتی متغیرهای کلان اقتصاد و به‌تبع آن افزایش ریسک و کاهش سرمایه‌گذاری صنعتی، تبعات ناشی از تحریم خارجی، مشکلات موسوم به تحریم داخلی ناشی از کمبود نقدینگی در دسترس و سرمایه در گردش، اجرای ناقص قانون هدفمند کردن یارانه‌ها، سیاست‌های انقباضی نظام بانکی نیز نه‌تنها بر اقتصاد کل کشور که اقتصاد روستایی را نیز تحت تأثیر قرار داده است.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

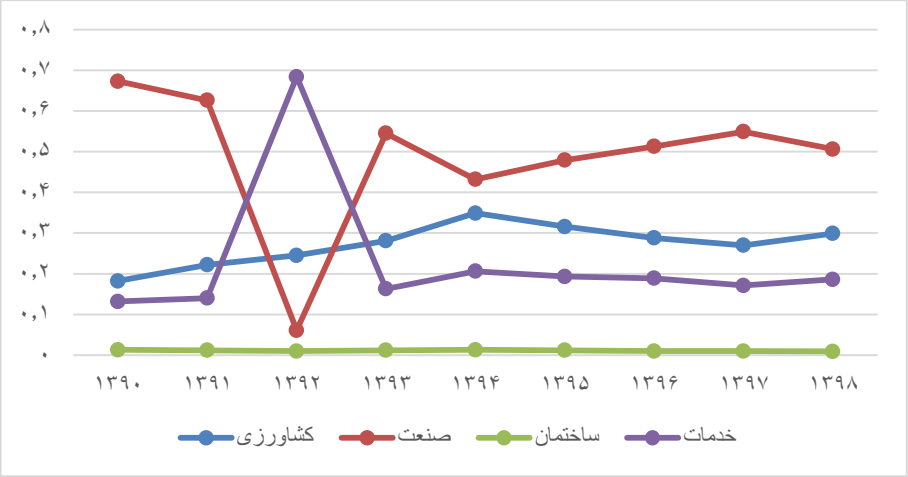

شکل۶- سهم ارزش افزوده بخش‌های اقتصادی در روستا(درصد)

از سوی دیگر در بخش کشاورزی که شامل زراعت و باغداری، شکار، جنگلداری و ماهیگیری نیز هست، شاهد تغییرات با شیب ملایم هستیم و میزان تغییرات چشمگیر نبوده و تنها در سال ۱۳۹۴ به اوج خود رسیده است. بخش کشاورزی به‌طور مستقیم از طریق تولید بیشتر و صادرات و به‌طور غیرمستقیم از طریق افزایش تقاضا برای خدمات و کالاهای صنعتی در جوامع روستایی، به رشد اقتصادی کمک نموده و درنتیجه موجب خلق فرصت‌های شغلی جدید می‌گردد. این بخش علاوه بر کمک به بخش صنعت با تأمین بازار برای محصولات تولیدی جدید آن، با افزایش عرضه مواد غذایی، تأمین مواد اولیه جدید برای سایر بخش‌ها و ارزآوری، کمک شایانی به اقتصاد کشور می‌نماید. افزایش غذا نه‌تنها غذای نیروی کار شاغل در بخش را فراهم می‌کند. بلکه غذای جمعیت رو به افزون را نیز براورده می‌نماید. درنهایت، با رشد بخش کشاورزی، محصولات مازاد می‌توانند صادرشده و ارز بیشتری وارد کشور گردد. درآمدهای ارزی نیز به‌نوبه خود علاوه بر بهبود تراز پرداختی کشور، می‌تواند دولت را در سرمایه‌گذاری در بخش صنعت یاری نماید، بنابراین رشد بخش کشاورزی تا حدود زیادی می‌تواند تعیین‌کننده رشد اقتصادی باشد.

یکی از شاخص‌های مهمی که در مقایسه بهره‌وری رشته فعالیت‌های مختلف مورداستفاده قرار می‌گیرد نسبت مصرف واسطه به ستانده فعالیت‌هاست که این نسبت در بخش صنعت روستایی ۰/۷۵ بیشترین و در بخش معدن با ۰/۰۶ کمترین مقدار است و بالا

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

بودن آن‌ها نشان‌دهنده نیاز بخش‌ها به کالاهای واسطه‌ای و مواد اولیه یا به عبارتی بالا بودن پیوندهای پیشین و پسین و کمتر بودن آن ناشی از کاربرتر بودن آن بخش‌هاست.

۲-۲-۴- اشتغال

اشتغال و بیکاری، ازجمله موضوع‌های اساسی اقتصاد هر کشوری است، به‌گونه‌ای که افزایش اشتغال و کاهش بیکاری، به‌عنوان یکی از شاخص‌های توسعه‌یافتگی جوامع تلقی می‌شود و برای ارزیابی شرایط اقتصادی کشور مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اشتغال در بخش‌های عمده فعالیت اقتصادی در مناطق روستایی در سال ۱۴۰۱ نشان می‌دهد که بخش کشاورزی با ۴۲/۸ درصد، بیشترین سهم اشتغال را به خود اختصاص داده است. پس از آن بخش صنعت با ۳۰/۱ درصد از اشتغال کل و در نهایت بخش خدمات با ۲۷/۱درصد قرار گرفته است. در سال ۱۴۰۱ نرخ بیکاری جمعیت ۱۵ سال و بیشتر در روستا، ۶/۷ و نرخ اشتغال آنان ۳۹/۹ درصد بوده است که به ترتیب نسبت به سال قبل(۱۴۰۰)، ۰/۲ و ۰/۳ درصد کاهش‌یافته است.

بررسی نرخ بیکاری جوانان ۲۴-۱۵ ساله در سال ۱۴۰۱ حاکی از آن است که ۱۷/۷ درصد از جمعیت فعال این گروه سنی بیکار بوده‌اند و این شاخص نسبت به سال گذشته ۰/۱ درصد افزایش‌یافته است. همچنین نرخ بیکاری جوانان ۳۵-۱۸ ساله حاکی از آن است که ۱۲/۸ درصد بیکار بوده‌اند و روند تغییرات آن نشان می‌دهد که این شاخص نسبت به سال گذشته۰/۱درصد افزایش‌یافته است. نرخ بیکاری جمعیت ۱۵ ساله و بیش‌تر فارغ‌التحصیل آموزش عالی ۱۷/۶ درصد بوده که روند تغییرات آن نسبت به سال گذشته ۰/۴درصد کاهش‌یافته است. متوسط ساعت کار شاغلان در سال ۱۴۰۱ برابر ۴۰/۳ ساعت بوده است، که در مقایسه با سال قبل ۰/۹ساعت کاهش‌یافته است.

پس از بررسی عواملی که به طور مستقیم بر اقتصاد روستا موثر هستند عوامل تأثیر گذار غیر مستقیم در قالب عوامل اجتماعی روستا بررسی می‌شوند.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

۲-۳-عوامل اجتماعی

۲-۳-۱- جمعیت

جمعیت عبارت است از تجمعی از افراد انسانی که در یک منطقه معین به‌طور مستمر و معمولاً به شکل تجمعی از خانواده و خانوار زندگی می‌کنند. بر اساس نتایج سرشماری عمومی و نفوس مسکن کشور، جمعیت ایران در سال ۱۳۹۵ تعداد ۷۹۹۲۶ هزار نفر شمارش شدند که جمعیت شهری حدود ۵۹۱۴۷ هزار نفر و جمعیت روستایی ۲۰۷۷۹ هزار نفر محاسبه‌شده است. بیشترین جمعیت روستایی متعلق به استان خراسان رضوی با ۱/۷ میلیون نفر و کمترین جمعیت روستایی به استان قم با ۶۲ هزار نفر تعلق دارد.

تراکم جمعیت روستایی استان‌های ایران

شکل ۷ تراکم جمعیت روستایی در استان‌های کشور را طبق سرشماری ۱۳۹۵ نفوس و مسکن نشان می‌دهد. مشاهده می‌شود بیشترین تراکم به استان خراسان رضوی تعلق دارد.

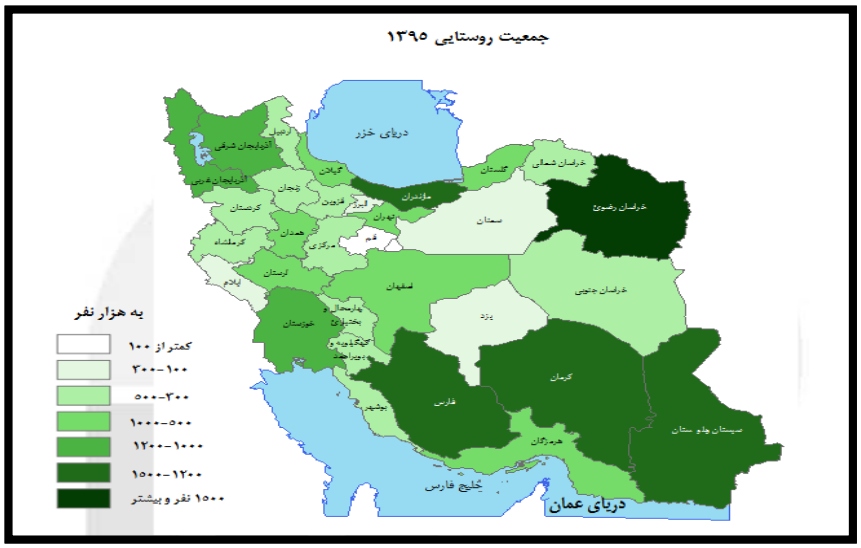

شکل ۷- تراکم جمعیت روستایی در استان‌های کشور را طبق سرشماری ۱۳۹۵ نفوس و مسکن

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

پیش‌بینی جمعیت روستایی در سال۱۴۰۵

طبق پیش‌بینی جمعیتی مرکز آمار ایران در سال ۱۴۰۵ تعداد جمعیت ساکن در نقاط روستایی بالغبر ۲۰ میلیون و ۱۳۹ هزار نفر پیش‌بینی می‌شود. بر این اساس بیشترین جمعیت روستایی متعلق به استان خراسان رضوی با ۱/۸ میلیون نفر و کمترین جمعیت روستایی با ۶۵ هزار نفر جمعیت در استان قم خواهد بود.

شکل ۸- پیش‌بینی جمعیت ساکن در نقاط روستایی توسط مرکز آمار ایران در سال ۱۴۰۵

پیش‌بینی میزان رشد جمعیت روستایی۱۴۰۵-۱۳۹۵

متوسط رشد سالانه جمعیت مناطق روستایی در دوره زمانی ۱۴۰۵-۱۳۹۵ برابر با ۰/۳۱- درصد پیش‌بینی می‌شود. در این زمان بیشترین متوسط رشد سالانه مربوط به استان سیستان و بلوچستان با مقدار ۱/۰۶ درصد خواهد بود و بعدازآن استان‌های هرمزگان با ۰/۷۵، کهگیلویه و بویراحمد ۰/۶۹ درصد، خراسان رضوی ۰/۵۰ درصد و خراسان جنوبی ۰/۴۸ درصد، بیشترین متوسط رشد سالانه جمعیت را به خود اختصاص خواهند داد. کمترین متوسط رشد سالانه مربوط به استان‌های قزوین، کرمانشاه، اردبیل و مرکزی به ترتیب با مقادیر ۲/۰۰- و۱/۷۰- و۱/۳۳- و ۱/۳۱- درصد خواهد بود.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

۲-۳-۲- امید به زندگی

امید به زندگی در بدو تولد و جدول طول عمر از شاخص‌های مهم و بیانگر وضعیت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و بهداشتی هر جامعه است، امید به زندگی به یکی از نشانگرهای نوسانات نابرابری‌های سلامت در جوامع گوناگون تبدیل‌شده است. همچنین این شاخص می‌تواند در ارزشیابی کل برنامه‌ریزی‌های انجام‌شده مفید واقع گردد. سازمان بهداشت جهانی از این شاخص در کنار شاخص‌های؛ درآمد سرانه، تولید ناخالص ملی و میزان باسوادی زنان اقدام به برآورد شاخص توسعه انسانی می‌نماید که از مهم‌ترین شاخص‌های ارزشیابی جوامع کنونی است.

طبق مطالعات صورت گرفته، روستاییان استان تهران با امید زندگی ۷۴/۶ سال و شاخص امید زندگی ۰/۸۴ از بهترین وضعیت امید زندگی در بین استان‌های مختلف کشور برخوردار بودند. درحالی‌که روستاییان استان سیستان و بلوچستان با امید زندگی ۶۷/۲۶ سال و نیز شاخص امید زندگی ۰/۷۲۷ دارای بدترین وضعیت امید زندگی در کشور بودند. با این وصف با به‌کار بردن همان معیار طبقه‌بندی شاخص توسعه انسانی UNDP برای طبقه‌بندی مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده این شاخص و ازجمله شاخص امید زندگی، ملاحظه می‌شود که روستاییان استان‌های مختلف کشور صرفاً در دوطبقه قرار گرفتند. استان‌های تهران، قم، البرز، اصفهان، کرمان، یزد و خوزستان با در اختیار داشتن رتبه‌های اول تا هفتم با حداکثر شاخص امید زندگی ۰/۸۴۰ و حداقل ۰/۸۰۱ از امید زندگی خیلی بالا برخوردار بودند و ۲۴ استان دیگر کشور یعنی از استان سمنان با امید زندگی ۷۱/۳۳ سال و شاخص امید زندگی ۰/۷۹۰ به‌عنوان استان رتبه هشتم تا استان سیستان و بلوچستان با امید زندگی ۶۷/۲۶ سال و نیز شاخص امید زندگی به‌عنوان استان رتبه ۳۱ از امید زندگی بالا برخوردار بودند و ازلحاظ شاخص امید زندگی، حتی روستاییان محروم‌ترین استان‌های کشور نیز شرایط مطلوبی داشتند بنابراین می‌توان روستاییان کشور را ازنظر برخورداری از امکانات و خدمات بهداشتی و سلامت به دو پهنه بسیار برخوردار و برخوردار تقسیم کرد.

۲-۳-۳- بهداشت

بررسی وضعیت بهداشتی مناطق روستایی و دسترسی به خدمات سلامت یک مفهوم چندبعدی است که هم شامل دسترسی فیزیکی و هم شامل دسترسی مالی است. دسترسی

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

فیزیکی معمـــولاً بـــه‌عنوان توزیع جغرافیایی منابع و امکانات بخش بهداشت و درمان در شهرستان‌های یک استان یا استان‌های یک کشور تعریف می‌شود.

بررسی وضعیت دسترسی و توزیع یکسان و بهینه منابع سلامت در هر کشوری از اهمیت اساسی برخوردار است چراکه یکی از راه‌های مؤثر و تأثیرگذار در ارتقاء سطح سلامت در هر کشوری است. کاهش نابرابری بین مناطق مختلف، خصوصاً در زمینه دسترسی به منابع بهداشت و درمان یکی از مهم‌ترین اهداف سیاست‌گذاران بخش سلامت در ایران است. یکی از راه‌های اصلی رسیدن به این هدف، توزیع متعادل امکانات و منابع سلامت در مناطق جغرافیایی مختلف با توجه به نیازهای سلامتی مردم و سطح جمعیت است. بر اساس آمار در دوره زمانی موردبررسی، مخارج بهداشتی و درمانی در همه روستاهای استان‌های کشور، با رشد چشمگیری مواجه شده است و در این میان، برخی از استان‌هایی که از جمعیت بالای روستایی برخوردار می‌باشند به لحاظ برخورداری از مخارج مراقبت‌های بهداشتی و درمانی در وضعیت مطلوب‌تری به سر می‌برند. استان مازندران از این نمونه است. روستاهای استان مازندران با میانگین حدود ۳۲۰۲۵ میلیون ریال، در دوره پنج‌ساله ۱۴۰۱-۱۳۹۶ بالاترین میزان را در بخش بهداشت و درمان به خود اختصاص داده است که در مقایسه با دوره پنج‌ساله ۱۳۸۰-۱۳۸۵ با رشدی حدود ۱۰ درصدی مواجه شده است؛ روستاهای استان یزد نیز با میانگین هزینه‌ای در حدود ۲۳۸۹۴ میلیون ریال، به‌عنوان دومین استان دارای رشد مخارج بهداشتی و درمانی طی سال‌های اخیر به شمار می‌رود و رشد حدود ۲۳ درصدی را نسبت به دوره پنج‌ساله ۱۳۸۵-۱۳۸۰ به دست آورده است.

روستاهای استان اصفهان در جایگاه بعدی به لحاظ رشد مراقبت‌های بهداشتی و درمانی قرار دارند. بااین‌وجود، رشد مخارج بهداشتی و درمانی در مناطق روستایی، در همه استان‌های کشور به یک میزان نبوده است، به صورتی که برای نمونه استان سیستان و بلوچستان با رقم ۳۹۱۹ میلیون ریال در ۵ساله اخیر پایین‌ترین میزان مخارج هزینه‌های بهداشت و درمان روستایی را به خود اختصاص داده است. مباحث مربوط به هزینه مراقبت‌های بهداشتی یکی از نگرانی‌ها و چالش‌های اصلی سیاست‌گذاران سلامت در تمام کشورهای دنیا در سال‌های اخیر بوده است. علت اصلی نگرانی هم منابع مربوط به تأمین این مخارج بوده است چراکه میزان افزایش مراقبت‌های سلامتی در مقایسه با افزایش درآمد بیشتر بوده و تأمین این مخارج را با محدودیت مواجه کرده است؛ لذا این

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

موضوع یکی از مهم‌ترین موضوعات برای سیاست‌گذاران سلامت در همه کشورها شده که تعیین کنند چه مقدار از منابع یک کشور صرف مراقبت‌های بهداشتی و درمانی شده است. بهره‌مندی از خدمات بهداشتی و درمانی علاوه بر مرتبط بودن با نیاز به استفاده خدمات تحت تأثیر عوامل دیگری ازجمله وضعیت اقتصادی، اجتماعی خانوار قرار دارد.

۲-۳-۴- آب

مقایسه آمار دسترسی به آب شرب حاکی از بالاتر بودن این شاخص در ایران در مقایسه با متوسط جهان است در حال حاضر ۷۵/۹۵ درصد از جمعیت روستایی از امکانات آب آشامیدنی با سطح سالم و پایدار برخوردارند درحالی‌که این رقم در سطح جهانی ۵۴/۸ درصد است. طبق تعریف آب سالم و پایدار، آب شربی است که از منبع بهبودیافته‌ای که در محل قابل‌دسترس باشد، در موقع نیاز موجود بوده و بدون آلودگی میکروبی و شیمیایی باشد.

جمعیت روستایی بهره‌مند از سامانه‌های مدرن جمع‌آوری فاضلاب در کشور ایران کمتر از ۰/۵ درصد است اما با در نظر گرفتن تعریف بین‌الملل برای این شاخص، می‌توان گفت که بخش عمده جمعیت روستایی کشور ازنظر شاخص‌های فاضلاب، وضعیت مناسبی دارند.

۳- نتیجه‌گیری

برای شناخت هر چه بیشتر پتانسیل‌های اقتصاد روستا، بررسی و شناخت مسائل و چالش‌های مهم اقتصادی و اجتماعی آن، برنامه‌ریزی‌های دقیق و سیاست‌گذاری‌های مناسب برای این بخش از اقتصاد ضرورت دارد. با توجه به نقش و جایگاه روستاها در فرایندهای توسعه اقتصادی اجتماعی و پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی چون فقر گسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت، حاشیه نشینی شهری و غیره توجه به توسعه روستایی و حتی تقدم آن بر توسعه شهری توصیه گردیده است. با برقراری تعادل مناسب بین امکانات اقتصادی شهر و روستا و نیز ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت وسیع مردم در تلاش‌هایی که برای توسعه ملی صورت می‌گیرد و بهره‌مندی از مواهب آن گام بزرگی در جهت تحقیق توسعه همه جانبه برخواهد داشت.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

از آنجا که داده‌های آماری بنیادی‌ترین اصل برای برنامه‌ریزی است و سه حلقه آمار و اطلاعات، برنامه‌ریزی و مدیریت از حلقه‌های توسعه به شمار می‌رود و یکی از خلأهای اساسی روستاهای ایران، کمبود مطالعات و تحقیقات و ضعف شناخت در مورد آن‌هاست. در این مقاله ابعاد اقتصادی و اجتماعی روستایی که به صورت مستقیم و غیر مستقیم بر اقتصاد روستاها موثر هستند از دیدگاه آماری مورد بررسی و سنجش قرار گرفته است.

عوامل مستقیم شامل ارزش افزوده، هزینه درامد خانوار و اشتغال است که طی بررسی‌ها بیشترین سهم ارزش افزوده در بخش اقتصاد مربوط به بخش صنعت وکمترین سهم مربوط به بخش خدمات بوده است. بیشترین درامد یک خانوار روستایی مربوط به مشاغل غیرشغلی(سایر) بوده و بیشترین سهم مخارج یک خانوار روستایی به بخش خوراکی و دخانی اختصاص یافته است. در روستاهای کشور در سال ۱۴۰۱ نرخ بیکاری جمیعت ۱۵ سال و بیشتر، ۶/۷ و نرخ اشتغال آنان ۳۹/۹ درصد بوده است که به ترتیب نسبت به سال قبل، ۰/۲ و ۰/۳ درصد کاهش‌یافته است.

دیگر عواملی که بر اقتصاد روستا تاثیرگذار است عوامل غیر مستقیم است که با عنوان عوامل اجتماعی شامل امید به زندگی، جمیعت، بهداشت و محیط زیست از جمله آب معرفی شده‌اند. طی مطالعات صورت گرفته بیشترین جمیعت روستایی متعلق به استان خراسان رضوی و کمترین جمیعت روستایی به استان قم تعلق دارد. روستاییان استان تهران از بهترین وضعیت امید زندگی در بین استان‌های مختلف کشور برخوردار بودند. درحالی‌که روستاییان استان سیستان و بلوچستان دارای بدترین وضعیت امید زندگی در کشور بودند.

توضیحات

1. Sustainable rural development
2. Rural economy
3. GVA: Gross value added
4. Life expectancy

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

مرجع‌ها

[۱] پژوهشکده آمار (۱۴۰۲). اقتصاد روستایی ایران، حساب تولید بخش‌های اقتصاد در حوزه روستایی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۸، تهران.

[۲] توحیدلو، شادعلی؛ مجردی، غلامرضا (۱۴۰۰). بررسی شاخص‌های توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران بر اساس مدل UNDP، پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، دوره ۱۴، شماره ۱، صص ۱۵-۳۴.

[۳] شرکت مهندسی آب و فاضلاب کشور (۱۳۹۹). سالنامه آماری صنعت آب و فاضلاب روستایی سال ۹۸، تهران.

[٤] عباسی‌نژاد، حسین؛ رفیعی‌امام، علی‌نقی (۱۳۸۵). ارزیابی شاخص توسعه انسانی در مناطق روستایی ایران، مجله تحقیقات اقتصادي، دوره ۴۱، شماره ۱، صص ۳۱-۵۴.

[۵] فلاحی، سمیرا؛ نصرنیا، فاطمه (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر رشد بخش کشاورزی در ایران، دهمین اجلاس دوسالانه اقتصاد کشاورزی ایران، دانشگاه شهید باهنر کرمان.

[٦] کاظمیه، فاطمه؛ حسین‌زاده، جواد؛ دشتی، قادر؛ غفوری، هوشنگ (۱۳۹۳). تحلیل شاخص‌های مؤثر در توسعه کشاورزي و مدیریت منابع آب سکونتگاه‌های روستایی، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، دوره ۳، شماره ۸، صص ۱-۱۸.

[۷] مرکز آمار ایران (۱۴۰۲). چکیده نتایج طرح آمارگیري هزینه و درامد خانوار شهري و روستایی سال ۱۴۰۱ (نیروی کار و اقتصاد خانوار مردادماه ۱۴۰۲)، تهران.

[۸] مرکز آمار ایران، سالنامه آماری کشور، سال‌های ۱۳۹۰-۱۴۰۰.

[۹] مرکز آمار ایران، شاخص‌های جمعیت و سلامت ایران سال ۱۳۹۵.

[۱۰] مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار روستایی سال‌های مختلف.

[۱۱] مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماري عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵.

[12] Abdullah, A.A., and Sulaiman, N.N. (2013). Factors that influence the interest of youths in agricultural entrepreneurship. *International Journal of business and Social Science*, **4**(3), 288-302.

[13] Hassink, J., Hulsink, W., and Grin, W. (2016). Entrepreneurship in agriculture and healthcare Different entry strategies of care farmers, *Journal of Rural Studies*, **43**, 27-39.

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]

[14] Heaton, J. (2005). *Developing Entrepreneurs: An Examination of Systematic Approach's to Entrepreneurial Development for Rural Areas*, Illinois Institute for Rural Affairs, Rural Research Report.

[15] Huang, X., and Wu, B. (2020). Health care: Evidence from rural China. *China Economic Review*, **64**, 101543.

[16] Jacobson, L. (2000). The Family as Producer of Health — an Extended Grossman Model. *J. Health Econ.*, **19**(5), 611-637.

بنفشه نجفی
دکتری اقتصاد و رئیس گروه دفتر حساب‌های اقتصادی
تهران، خیابان فاطمی، خیابان رهی معیری، مرکز آمار ایران
رایانشانی: b_najafi@sci.og.ir

مهنوش صالحی
کارشناس ارشد اقتصاد
تهران، خیابان فاطمی، خیابان رهی معیری، مرکز آمار ایران
رایانشانی: mahnooshsalehii@yahoo.com

محدثه غفاری
کارشناس ارشد اقتصاد
تهران، خیابان فاطمی، خیابان رهی معیری، مرکز آمار ایران
رایانشانی: mohaddese.ghaffarii@gmail.com

[Downloaded from ijoss.srtc.ac.ir on 2026-11-09]